

Tudománypolitikai javaslatok és viták a posztpluralista Magyarországon (1946 ősze – 1947 ősze)

Tudományosan feltáratlan, hogy a magyar politikatörténetben az 1946 őszen kezdődő „új” szakaszban, a posztpluralizmus idején a különböző politikai erők, így a demokráciát „átalakítani” szándékozó Magyar Kommunista Párt (MKP), milyen elképzeléseket és koncepciókat alakított ki a tudományos élet jövőjét illetően. Lényeges annak is a feldolgozása, hogy a politikai centrumok ellen 1946 végétől kibontakozó kommunista és baloldali szociáldemokrata támadások miként befolyásolták egyes pártok tudománypolitikai elgondolásait. Megválaszolandó, hogy a pártok centrumcsoportjainak 1947 tavaszán történt eltávolítása után a koalícióban maradt baloldalnak volt-e önálló tudománypolitikai elképzelése, vagy csupán egyetértett a népi demokrácia „vezető” pártjának, az MKP-nak a koncepciójával. A tudományos kutatás feladata annak is a megismertetése, hogy az 1946 elején az egyes pártokból kiszorított volt koalíciós jobboldal – mely 1946–1947-ben pártokká szerveződött – megjelenik-e tudománypolitikai elképzelésekkel a polgári demokráciát felszámolni szándékozó munkáspárti baloldallal szemben.

(Szakítás a pluralizmussal – a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa és 3 éves terve) A háború utáni magyar politikatörténetben „fordulópontot” jelentett az MKP 1946. szeptember 28. – október 1. között megtartott kongresszusa. A párttanácskozáson a kommunisták ugyanis deklaráltan szakítottak az eddig többé-kevésbé általuk is betartott demokrácia játékszabályaival. A kongresszus kinyilvánította: „ki a nép ellenségeivel a koalícióból”.¹

A demokráciában elfogadhatatlan egy ilyen politikai deklaráció. A kongresszusnak a tudománypolitikával kapcsolatos elgondolásaiban mindez nem tükröződött. Kivételt jelentett a Moszkvából hazatért Lukács György felszólalása, aki heves kirohanást intézett az egyetemek és az Akadémia ellen, amelyeket a reakció fellegvárainak nevezett.² Meglepő, hogy az ország jövőjét radikálisan megváltoztatni szándékozó és eddig aktív tudománypolitikát folytató párt legfelső fóruma a tudomány kérdéseivel még csak nem is foglalkozott. Ugyanakkor döntést hozott a tudománypolitikát perspektivikusan meghatározó hároméves tervjavaslat kidolgozására.

Néhány héttel a pártkongresszus után 1946. november 5-én a kidolgozás alatt lévő hároméves terv támogatásáról a pártközpontban az a döntés született, hogy megfelelő propaganda biztosításával tekintélyes közéleti tényezők, egyetemi tanárok bevonásával olyan nyilatkozatokat várnak, hogy az MKP kezdeményezéseit üdvözlik és a terv alapvető elgondolásait magukévá teszik.³

A november 5-i pártközpontban született döntésnek megfelelően még a terv megjelenése előtt 1946. december 14-én az MKP Kemény Gábor elnökletével ankétot indított Magyarország kulturális átépítéséről. A tanácskozás első felszólalója Fogarasi Béla, a párt tudománypolitikai szakértője volt, aki a kulturális tervezés fontosságáról beszélt. A kommunista filozófus előadásában kifejtette, hogy szerinte a kulturális tervezéskor a gazdasági újjáépítéstől annyiban különbözik, hogy nemcsak a háború okozta pusztításokat kell helyreállítani, hanem az elmaradottsá-

got is pótolni kell. A nem kommunista hozzászólók közül Kovács Máté is a tervezés szükségszerűségét hangsúlyozta. A parasztpárti államtitkár arról beszélt, hogy az önálló kezdeményezés eredményeket hozott, de a további lépéseket tervszerű irányítással kell felváltani azért, hogy az aránytalanságokat el lehessen kerülni. A december 24-én felszólaló MKP-tag Alexits György matematikus a felsőoktatás területén a legsürgetőbb változtatást a középiskolai tanárképzésben tartotta indokoltnak.⁴

A hároméves tervvel kapcsolatos intézkedések területén fontos állomás volt, hogy a tervjavaslatot az MKP Politikai Bizottsága 1946. december 19-i ülésén megvitatta. Ennek alapján tartotta meg a párt második számú vezetője Gerő Ernő 1946. december 20-i előadását a Politikai Akadémián a hároméves tervről. Miután a Központi Vezetőség 1947. január 11–12-i ülésén a tervjavaslatot elfogadta, a tervet 1947. január 30-án könyvben is megjelentette.⁵

Az 1947. január végén nyilvánosságra hozott kommunista 3 éves terv már kidolgozott kommunista tudománypolitikai koncepcióról tanúskodik. Az MKP hároméves tervjavaslata a tudományok társadalmi szerepét körvonalazó programot tartalmazott. Ebben a párt megfogalmazta, hogy a tudományos kutatásoknak összhangban kell lenniük az ország termelőerőinek fejlesztésével, a természeti erőforrások feltárásával, a gazdasági fejlődés célkitűzéseivel. A terv legfontosabb tudománypolitikai célkitűzése és egyben alapirányzata volt, hogy a tudományt az ország termelőerői kifejlesztésének szolgálatába állítsa.⁶

A tervben körvonalazódott, hogy a tudományokra is ki kell alakítani a kutatás-fejlesztés tervezésének rendszerét, s ennek során szoros kapcsolatba kell hozni a gazdasági tervezéssel. Az MKP a tudomány fő erőit a gazdasági fejlődést elősegítő tudományokra kívánta koncentrálni. A legjelentősebb tudományos célkitűzések ebből következően a műszaki és agrártudományok területén fogalmazódtak meg. A fenti tudományok fejlesztése érdekében a párt olajkutatási, alumíniumkutatási, barnaszénkutatási és mezőgazdasági kísérleti állomás felállítását tervezte.⁷

A hároméves tervben az MKP jelentős változtatásokat ütemezett be a társadalomtudományok területén is. A tervet szerint szükség van a humán tudományokra ahhoz, hogy a magyarság megismerje történeti fejlődésének igazi mozgató erőit és való helyét a kultúrnemzetek, elsősorban szomszédai között.

A kommunisták részéről a társadalomtudományok fontosságának hangsúlyozására utal, hogy a tervezetben megfogalmazódott egy önálló, az egyetemektől független társadalomtudományi kutatóhálózat kiépítésének gondolata. A tervezett kutatóintézetek az Országos Társadalomtudományi Intézet, az Általános Neveléstudományi Intézet, az Országos Gazdaságtudományi Intézet és Világpolitikai és Dunatáji Intézet felállításától a párt a társadalomtudományi kutatások fellendülését remélte. A kommunista tudománypolitika már ekkor napirendre tűzte a tudományirányítás ügyét. Az MKP szervezeti intézkedésekkel is „segíteni” kívánta a kommunista koncepció megvalósulását, ezért már 1946 végén a kutatásirányítás előmozdítása érdekében országos tudományos tanács felállítását tervezte, amelynek feladata a tudományos újjáépítés és a tudományos intézetek egységes vezetése. A párt 3 éves terv már előrevetítette az MTA-t helyettesítő tudományirányító szerv létrehozásának szükségességét.⁸ A kommunista felfogás szerint ebben a legmagasabb tudományos szervben megvalósul a tudomány önkormányzata, másrészt a tudomány és a nemzet egysége gondolata.

Az új kutatóintézetek létesítésének terve, egységes irányításának és tervszerű működésük biztosításának igénye jelezték azt az új kommunista tudománypolitikai

koncepciót, amelynek megvalósításával radikális változást kíván végrehajtani a magyar tudományos életben.⁹

A hároméves tervek tudomáspolitikai koncepciójának legproblematicusabb része, hogy a párt nem utalt a nemzetközi tudományos kapcsolatok fontosságára. A tervek hiányossága volt továbbá, hogy a pártnak a vállalati kutatóintézetek, valamint az elméleti kutatások fejlesztésére nem volt programja.

(Viták a tudomány jövőjéről) 1947-ben a tudománpolitika központi kérdése a finanszírozás, a kutatási célkitűzések iránya, valamint a tudományos életben keletkezett nehézségek felszámolása volt. A téma 1947. február 6-án az 1946–1947-es költségvetés vitáján került az érdeklődés előterébe. A tudomány helyzetét Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós, a háború utáni MTA-reform egyik vezetője vitte a parlament elé. Szent-Györgyi elsősorban azért szólt hozzá a költségvetéshez, mert úgy ítélte meg, hogy az állam nem támogatja társadalmi fontosságának megfelelően a felsőoktatást és a tudományos életet. A világhírű tudós nem tudta elfogadni azt a költségvetést, amely 80 millió forintot ad a Honvédelmi Minisztériumnak akkor, amikor az egyetemek munkaképtelenek, az egész tudományos élet anyagiak miatt a pusztulás szélén áll. Konkrét példákkal bizonyította, hogy a tudományos életre és a felsőoktatásra fordított pénz elégtelen akkor, amikor például a budapesti orvoskaron 1600 másodéves hallgató van, ugyanakkor erre a hallgatói tömegre egy laboratórium és 25 fős személyzet jut. A természettudományok helyzetét is teljesen kilátástalannak ítélte meg, mert ezen a területen meglátása szerint a tudományos kutatás teljesen megállt.

A tudományos kutatások közvetlen gazdasági hasznosságát ecsetelte akkor, amikor figyelmeztetett: ezek a kutatóintézetek, laboratóriumok képezik azokat a szakembereket, akik az országot újjáépítik, akik az ipart fejlesztik. Szent-Györgyi Albert a tudományos kutatók nyomasztó anyagi helyzetére is figyelmeztetett. Tudtára adta a parlamentnek, hogy a kulturális munkás értékét eddig még egy ország sem becsülte le annyira, mint a magyar demokrácia. Szent-Györgyi a továbbiakban kifejtette, hogy tudomása van a hároméves tervek tudományfejlesztő elképzeléséről, de azoktól a katasztrófa azonnali megoldását nem remélte, ezért azt kérte, hogy a HM-re előirányzott 80 millió forint feléből a tudományt segítsék.¹⁰

A költségvetést előadó parasztpárti képviselő, B. Farkas Ferenc beszédéből megállapítható, hogy ő is tisztában volt a magyar tudomány helyzetével. A politikus a felsőoktatást és a tudományos kutatást egymástól elválaszthatatlannak tartotta, ezért a tudomány reformját a felsőoktatás reformjával egy időben kívánta megvalósítani. Úgy ítélte meg, hogy olyan tervszerű fejlesztés kell, amely az anyagi erőt és a szakképzettséget az ország érdekének megfelelő tudományos kutatás szolgálatába állítja, ezért elsősorban a gazdasági problémák vizsgálatát és az országos néprajzi gyűjtés megszervezését szorgalmazta.¹¹

A költségvetés tudományos tételeihez Ternay András a Szabadság Párt képviselője is hozzáfűzte megjegyzését. Felszólalásában támogatta Szent-Györgyi Albert koncepcióját és kifejtette az MTA-val kapcsolatos álláspontját is. Ternay az Akadémia hivatását abban látta, hogy irányítsa az ország művelődését és a tudomány élén állva alkalmassá kell tenni arra, hogy beleszólása legyen minden kulturális kérdésbe. Az Akadémia aktivitásának hiányát a pénzhiányban látta. Az MTA-nak szánt 90.000 forintos költségvetési támogatást még akkor is kevésnek tartotta, ha az kiegészül a VKM-től kapott 600.000 forint póthittel. A szabadságpárti képviselő az MTA anyagi problémáinak megoldására példaként említette Romániát, ahol szintén elvették az Akadémia földbirtokait, de erdőseggel kárpótolták.¹²

A pártok részéről felszólaló további politikusok között Révész László kisgazdapárti képviselő is kevésnek tartotta a felsőoktatásra és a tudományos kutatásra szánt összeget. Kimutatása szerint az 1929–1939 közötti tíz év költségvetési átlagához viszonyítva az egyetemek és a főiskolák támogatása 40,5%-ról 24%-ra, a tudományos célok támogatása 6,4%-ról 4%-ra zsugorodott össze. A kisgazdapárti felszólaló után Bálint Sándor, a Demokrata Néppárt képviselője az egyetempolitikai reformjavaslattal összefüggésben fejtette ki tudomáypolitikai felfogását. A szegedi etnográfia professzor felfogása szerint törekedni kell arra, hogy az egyetemeket visszaadják eredeti rendeltetésüknek, annak, hogy a tudományt önzetlenül, minden mellékes gyakorlati szempont nélkül az igazság nevében műveljék.¹³

Révész Ferenc baloldali szociáldemokrata politikus az ország tudományos elmaradottságát hangsúlyozta. Kissé eltúlozva, úgy ítélte meg, hogy a magyar természettudomány 30–40 évre le van maradva, de hasonlóan gyalázatosnak tartotta a tudományos könyvkiadás helyzetét is.¹⁴

A kommunista álláspontot Rudas László fejtette ki. Úgy ítélte meg, hogy a tudományos kutatásoknak minden fillért biztosítani kell, de csak abban a formában, hogy nem szabad a tudományos kutatást magánvállalkozásnak átengedni. A tudományos kutatás fejlődését nem kizárólag a tanszékek fejlesztésétől várta, hanem a kutatóintézetek számának növekedésétől. Különösen a természettudományi kutatóintézetek fejlesztését tartotta fontosnak. Úgy látta, hogy a kutatóintézetek nélkül nemcsak a tudomány, de a felsőoktatásunk sem fejlődhet, mert nélkülük nem lesznek olyan szakemberek, akikre a demokráciának szüksége van. A kommunista ideológus tudományos minősítésünk megváltoztatását is kezdeményezte, követendőnek az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban megvalósult rendszert tartotta, mert ott speciális feltételekhez van kötve a doktori cím megszerzése. Véleménye szerint tudósjelölt csak akkor lehet valaki, ha már tudományos munkáról tett tanúbizonyságot.¹⁵

A kormány nevében március 13-án felszólaló Keresztury Dezső VKM-miniszter a természettudományi kutatások egyetemi elmaradását nem szemléleti, hanem pénzügyi okokkal magyarázta. Álláspontja szerint a VKM a természettudományi kutatásokat teljes elvi támogatásban részesíti. Konceptióját alátámasztandó megemlítette, hogy a meglévő laboratóriumokat is csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudják helyreállítani, nemhogy nagy kutatóintézeteket tudnának építeni. Keresztury egyetértett az egyetemi kutatómunka fokozásával, de az egyetemeket a szakemberképzés intézményeinek is tartotta. Fokozott fontosságot tulajdonított annak is, hogy a magyar szellemi életnek legyen egy olyan fóruma, amely a legnagyobb, a leghaladóbb szellemű szakemberek együttese. Erre a miniszter szerint az MTA van hivatva.

Keresztury is egyetértett azzal, hogy az Akadémia költségvetési szempontból rosszul van dotálva. Ennek okát ő is abban látta, hogy az Akadémia elvesztette célvagyonát, ezért sokkal jobban szorul állami támogatásra, mint azelőtt. A miniszter az MTA nem megfelelő működésének okát a tartalmi munka helyetti áldatlan és terméketlen perpatvarkodásban látta. Keresztury úgy ítélte meg, hogy ha ezek megszűnnek, akkor megteremtődnek az Akadémia munkájának feltételei.¹⁶

1947. március 17-i újabb felszólalásában Rudas László a demokrácia – nem mondta ki, hogy népi demokrácia – egyetem- és tudomáypolitikai elveiről és értékeiről beszélt. A kommunista vezető kifejtette, hogy a demokráciában az egyetemeknek szakembereket kell adniuk, olyan szakembereket, akik a demokráciáért akarnak szolgálni. Úgy látta, ha az egyetemek kapuit tágra nyitják a nép előtt, ak-

kor a szunnyadó tehetségek majd szaktudásukban is felül fogják múlni azokat, akik csak azért jártak egyetemre, hogy diplomát szerezzenek.¹⁷

A parlamenti vitákból látható, hogy nemcsak a kutatók, hanem a politikusok is tisztában voltak a tudományos élet problémáival. A Magyar Tudományos Akadémia pénzügyi helyzetét valóban meg kellett volna oldani, mert a háború után az Akadémia működésének eddigi anyagi alapja lényegében megszűnt. Az MTA tudományos célokra felhasználható tiszta jövedelme túlnyomórészt földbirtokaiból – évi 429.000 pengő – kisebb mértékben bérházaik bevételeiből – évi 160.000 pengő, a különböző bankoknál értékpapírokból elhelyezett alapítványösszegek kamatából állt. Ezekhez évi 70.000 pengő államsegély járult, amely a személyi és dologi kiadásokat fedezte. Mivel a háború után az Akadémia földbirtokait igénybe vették a földreform céljaira, értékpapírjai, bankbetétjei zár alá kerültek, bérházaik jövedelmei után az MTA-nak is vagyondézmát és újjáépítési járulékot kellett fizetnie.

Az Akadémia a nehézségek miatt a kormányhoz intézett ismételt beadványaiban a földbirtokainak kisajátításáért kárpótlásul azt kérte, hogy néhány mintagazdaságát megarthassa saját kezelésében, vagy azokat erdőbirtokokra cserélve – használhassa föl jövedelmüket tudományos célokra. A kormány azonban ezt az utat nem találta járhatónak, hanem arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állami költségvetés keretében kell gondoskodni az Akadémia működésének anyagi feltételeiről. Az infláció körülményei között ezért a kiutalt összegek nem voltak elégségesek az MTA működtetéséhez, inkább csak gyorssegélyeknek bizonyultak. A stabilizáció sikeres végrehajtása nyomán 1946 őszétől a kormány évi 90 ezer forintban szabta meg az Akadémia állami támogatását, ezzel szemben az Akadémia évi 500-600 ezer forintban jelölte meg a szükséges állami támogatás összegét.¹⁸

(Befolyásszerzési próbálkozások a tudósok között) A magyar tudományos élet talpra állítása – mint láttuk – 1947-ben is komoly anyagi akadályokba ütközött, ezért május 4-én Frigyesi Józsefnek a Pázmány Péter Tudományegyetem rektorának elnökletével a magyar egyetemek és a tudományos kutatóintézetek tanácskozást tartottak. Az értekezlet tárgya a Magyar Egyetemek és a Tudományos Kutató Intézetek Segélyközösségének a megalakítása volt. Ez a tudományos csúcsszerv arra lett volna hivatott, hogy a belföld és a külföld felé társadalmi és tudományos vonatkozásban képviselje a magyar tudományos életet és megszervezze mindazokat az akciókat, amelyek a magyar tudományos kutatómunka újjáélesztéséhez és korszerű színvonalra emeléséhez anyagi és szellemi lehetőségeket biztosít.¹⁹

Ebben a helyzetben az MKP a különböző politikai és tudományos kezdeményezései mellett úgy ítélte meg, hogy a tudományos élet talpra állításához nem elegendő az intézmények pénzügyi feltételeinek a javítása, hanem a tudomány művelőinek életkörülményeit is meg kell teremteni. A tudósok közötti bázis növelése érdekében a Szabad Nép május 22-i számában Víg Károly történész-politikus megfogalmazza, hogy a magyar tudomány csak a tudósokkal együtt menthető meg. Ezért elengedhetetlenül szükségesnek tartotta, hogy a magyar demokrácia tudományos pótlék címén jelentősebb összeggel segítse a tudósokat.²⁰ Erre a támogatásra valóban nagy szükség lett volna, mert a kutatói fizetések ekkor 270-700 forint között mozogtak. Egy fiatal tudós fizetése nem volt több egy segédmunkásénál.

1947 elejétől a Magyar Kommunista Párt számára a tudósok megnyerése és a tudományos pozíciók erősítése nagyon fontossá vált. 1947 tavaszától a párt ezért kiemelt feladatának tartotta – amit az Értelmiségi Osztálynak Rákosi Mátyás és

Farkas Mihály részére készített referendumban meg is fogalmazott – a tudományos kutatás tervszerű vezetését és szervezését, valamint a hároméves terv célkitűzésével való összhangba hozását. A siker érdekében bizonyos területeken diktatórikus eszközöket is megengedhetőnek tartottak. Elhatározták például, hogy az egyetemokről és a tudományos intézményekből eltávolítják az „ellenforradalmi reakció” képviselőit, ugyanakkor tudomáspolitikai célként „még csak” azt fogalmazták meg, hogy a marxizmus a tudományban és a felsőoktatásban foglalja el azt a helyet, amely tudományos és társadalmi jelentőségének megfelelő.²¹

A marxizmusnak a magyar tudományos életben való térhódítását az MKP mellett az SZDP is fontosnak tartotta. Ezt alátámasztandó a Népszava 1947. július 6-i számában egész oldalas cikkben számolt be arról, hogy miként hódít a marxizmus a világ tudományos életében.²²

Az MKP-nak a tudomány tervszerű fejlesztése és a hároméves terv kidolgozása érdekében tett különböző erőfeszítéseit a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak többsége nem akceptálta. A helyzetet jól érzékelteti, hogy az Akadémia 1947 májusi gyűlésén Beke Ödön nyelvész indítványt tett arra, hogy az MTA dolgozzon ki egy hároméves tervet. Beke professzor kezdeményezésének az lett az „eredménye”, hogy Németh Gyula turkológuson kívül senki sem támogatta az indítványt. Nemesak a kommunista kezdeményezés elutasítása jellemezte 1947 nyarán a tudós társadalom többségét, hanem egy bizonyos tartózkodás is érezhetővé vált közöttük. A tudósok passzivitása az MTA tagválasztó nagygyűlése idején 1947. június 6-án is tapasztalható volt az akadémikusok körében. Kodály Zoltán elnök beszámolójában meg is fogalmazta, hogy közöny nyilvánult meg az MTA iránt.²³

Az 1947-es júniusi tagválasztásnál a humán és a természettudósok egyenlő arányban jutottak be a testületbe. A kiegyensúlyozottságot jelzi, hogy a 7 új levelező tagból mindössze 1 fő képviselte a humán tudományokat. A rendes tagok viszont valamennyien a humán tudományok művelőiből voltak.²⁴ Az Akadémia nyári ülését nem kísérte érdeklődés egyetlen politikai párt részéről sem.

A Magyar Kommunista Párt ugyanakkor az akadémikusok passzivitását nem elutasításként értelmezte. Révai József, a párt főideológusa például nem látta őszintének a tudósok megnyilatkozását, ezért a pártvezetés a helyzet megváltoztatása érdekében találkozót kezdeményezett a tudósokkal.²⁵ A találkozóra június 11-én került sor. A fórumon a tudósok részéről részt vett Németh Gyula, a Pázmány Péter Tudományegyetem megválasztott jövő évi rektora, Hajnal István dékán, továbbá Zsirai Miklós, Pais Dezső, Wolsky Sándor, Moravcsik Gyula, Schulek Elemér, Bolgár Elek, Szemerényi Oszvald, Buzagh Aladár, Barát Dezső, Mérei Ferenc, Fogarasi László, Rudas László, Andics Erzsébet, Szimonidesz Lajos, Waldapfel József és Imre, Komjáth Aladár, Győri Mátyás, Lakó György, Makkai László, Vigh Károly, Jánosi Dénes, Tolnai Gábor és Mátrai László.

A Szabad Nép által közölt névsorban „meglepő” módon nem szerepelt a háború utáni tudomáspolitikai több meghatározó egyénisége. Nem találkozunk sem Szent-Györgyi Albert, sem Moór Gyula nevével. Az is látható, hogy az egykori Magyar Természettudományi Akadémia tagjai sem voltak felülreprezentáltak az összejövetelen. Mindösszesen három természettudós vett részt a tanácskozáson. Wolsky Sándor biológus, valamint Schulek Elemér és Buzagh Aladár vegyészek. Mi lehet a magyarázata ennek a helyzetnek? A természettudományi-műszaki elit távolmaradásának egyik magyarázata lehet, hogy ezek az elit-csoportok az 1945–1946-os tudomáspolitikai viták miatt közelebb álltak a Magyar Kommunista Párthoz és

ezért nem volt feloldandó feszültség köztük és a kommunisták között. De az okok között lehetséges egy olyan feltételezés is, hogy a Nagy Ferenc miniszterelnök-féle „összeesküvő csoport” „felszámolása” idején több természettudóst, köztük Nárai Szabó István vegyész is letartóztatták. 1947 nyarán ezért egyes természettudósok számára a Magyar Kommunista Párt politikája kezdett elfogadhatatlanná válni.

Az MKP vezetését Rákosi Mátyás, Rajk László, Molnár Erik, Révai József, Horváth Márton és Orbán László képviselte.

Mivel az MKP mindenképpen meg akarta szüntetni a tudósok és a párt között meglévő feszültséget, ezért a közeledést akadályozó problémáról tudni akart, azokat fel kívánta számolni. A pártvezetés jelszava az összejövetelen: „Elő a bajokkal, panaszokkal, sérelmekkel”. A hozzászóló professzorok közül Németh Gyula és Hajnal István a tudósok legfőbb gondjának a túrhetetlen anyagi helyzetet és a mostoha kutatási körülményeket tartották. A nehézségeket felvető egyetemi tanárok problémáira először a párt főtitkára reagált. Rákosi Mátyás akceptálta a tudósok követeléseit és elvárásait a demokráciával szemben. Úgy látta, hogy a tudomány emberei mást várnak az új rendszertől, mint a régítől. Rákosi a továbbiakban kifejtette, hogy az MKP vállalta és a jövőben is vállalni fogja a tudomány erőteljes támogatását. A tudósok képviselőinek elmondta, hogy a párt elfogadja a tudósoknak azt a kérését, hogy tudományos pótlékot kapjanak. Az MKP cserében azt várja, hogy a demokrácia embere érezze, hogy a nép és a tudomány közelebb jutott egymáshoz.

Az MKP főtitkárának álláspont-ismertetése után a kultúrpolitika elsősorú vezetője, Révai József felszólalásában arról beszélt, hogy a hároméves tervben nagy szerepe van a természettudománynak, de az emberek nevelése legalább olyan fontos, mint a gazdasági színvonal emelése. A polgári tudósok megnyerése érdekében szükségesnek tartotta annak kinyilvánítását, hogy az MKP nem törekszik arra, hogy a marxisták kizárólagosságát biztosítsa az egyetemeken, de ott a helye a marxizmusnak is.²⁶

Nem sokkal a kommunista pártvezetésnek a tudósokkal való találkozása után az összejövetelnek meglelt a hatása. A kommunista irányítású Gazdasági Főtanács döntése révén a minisztertanács augusztus 1-jétől az egyetemi-főiskolai oktatóknak, kutatói személyzetnek tudományos pótlékot állapított meg. A pótlék egyetemi tanároknál és a tudományos intézetek vezetőinél a törzsfizetés 50%-a, főiskolai tanároknál, egyetemi intézeti tanároknál, tudományos intézmények osztály-, illetőleg szertárvezetőinek, egyetemi és főiskolai tanszemélyzetnél és a tudományos személyzetnél a fizetés 40%-a, egyetemi és tudományos intézeti segélyszemélyzetnél a fizetés 30%-a. Az egyetemi magántanárok pótlékát az általuk adott órák óradíjával arányban a közoktatási és pénzügyminisztérium állapította meg. A Magyar Kommunista Párt a pótlék bevezetésétől a tudósok megnyerését és pozíciói megerősödését remélte, ezért más pártok esetleges vagy valódi érdemét kisebbiteni, illetve cáfolni igyekezett. A Szabad Nép ezért visszautasította a Népszava azon állítását, hogy a tudományos pótlék megszavazását az SZDP kezdeményezte.²⁷

Ha nem is az anyagi támogatás területén, de az SZDP is mutatott tudománypolitikai aktivitást 1947 áprilisában. Szakasits Árpád főtitkár az SZDP írók és tudósok előtt mondott beszédében megfogalmazta, hogy a párt tömöríteni kívánja a magyar tudósok legjavát.

A június 22-i Népszavában pedig Kéthly Anna jobboldali szociáldemokrata politikus „A tudós kilép a laboratóriumból” című vezércikkében arról írt, hogy az SZDP történelmi felelőssége tudatában a laboratóriumokból a nyilvánosság elé lépett tudós mellé áll.²⁸ Az MKP kezdeményező szerepe valóban vitathatatlan volt,

mert a magántanári státuszrendezést Losonczy Géza már 1946. december 15-én felvetette a Szabad Népben.²⁹

A tudósok eddigi tartózkodása, illetve elutasítása után 1947 nyarától változás történt. Az MKP-nak az a tudománypolitikai törekvése, hogy a tudományos tervezést a tudósokkal elfogadtassa, 1947 augusztusában már sikerrel járt. A Szabad Nép 1947. augusztus 10-én beszélgetést folytatott Zsirai Miklóssal, a budapesti bölcsészettudományi kar új vezetőjével, melyben a nyelvész elmondotta, hogy a professzorok az MKP vezetőivel történt júniusi találkozó után haladéktalanul nekiálltak a hároméves terv készítésének. A dékán elmondotta, hogy a pesti bölcsészkar hároméves terve augusztusra elkészült, melyet 67 intézet állított össze és 70 tudós dolgozott rajta.³⁰ A kommunista párthoz kötődő professzor szerint bizonyos területeken, így például a Magyar Tájszótár készítésénél egyenesen lehetetlen terv nélkül dolgozni, mert egy ilyen hatalmas munka csak tervszerű elosztással és nagy számú friss erő bevonásával végezhető el. Zsirai kifejtette azt is, hogy a kitartó munkához szokott tudósok tudják, hogy tervszerűség nélkül a tudomány szeszélyes játék, ezért álltak ki egységesen, pártkülönbségek nélkül a hároméves terv mellett.

A baloldal, különösen a kommunisták politikai és tudománypolitikai sikerének számít, illetve a magyar tudomány vezető személyiségeinek helyezkedését érzékelteti, hogy 1946 augusztusában többen elismerően nyilatkoztak a Magyar Kommunista Pártról. Csűrös Zoltán műegyetemi professzor szerint az MKP nélkül nem jutott volna idáig az újjáépítés. Németh Gyula orientalista azt a véleményt képviselte, hogy a kommunisták segítségével a tudomány örökké hálás lesz. Szent-Györgyi Albert pedig úgy látta, hogy a tudósoknak a munkásság segítsége adott erőt.³¹

1947-ben a két munkaspárt tudománypolitikai aktivitása a politikai centrumától megfosztott koalíciós „partnerek”, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt érdeklődése 1945–1946-hoz képest radikálisan visszaesett.

A választásra készülő politikai erők pártprogramjai közül egyedül az FKGP-nek volt tudománypolitikai elképzelése. A Független Kisgazdapárt 1947-es programtervezetében, mely 1947 júliusában jelent meg, fontos feladatként fogalmazódott meg, hogy az állam gondoskodjon és oldja meg az egyetemeken és más tudományos intézetekben a kutató- és nevelőmunka feltételeit, és hogy fel kell építeni a lerombolt épületeket, fel kell szerelni az elpusztult laboratóriumokat és tantermeket. A népi demokratikus átalakulást elfogadó, ekkor már csak baloldali orientációjú FKGP programjában ugyanakkor még megfogalmazódik a tudomány szabadságának és az egyetemi autonómia feltésének gondolata. A párt ezért kiállt a tudomány fejlődését garantáló értékek mellett.

Az Akadémiával kapcsolatban az FKGP-nek az volt az álláspontja, hogy késedelem nélkül kezdjen el működni és a napi politikától teljesen függetlenül végezze a munkáját. A szellemi élet megítélésénél is hasonló álláspontot képviselt: a tudósokat, írókat és művészeket ne pártállásuk, hanem tehetségük szerint rangsorolják.³²

A már szintén csak baloldallal rendelkező Nemzeti Parasztpárt programjavaslatát 1947. május 11-én hirdették meg, de az NPP tudománypolitikai kérdéseket nem érintett. A baloldali vezetésű Szociáldemokrata Párt választási programja, melyet a Világosság nyomda jelentetett meg, sem tekintette feladatának a tudománnyal kapcsolatos kérdések felvetését. A tudománypolitikában 1947-ben igen aktív Magyar Kommunista Párt választási felhívása a Szabad Nép 1947. augusztus 3-i számában kapott nyilvánosságot, de tudománypolitikai kérdések abban sem szerepeltek. Azt is megállapíthatjuk, hogy a polgári pártok tudománypolitikai megnyilvánulása 1947

első felében igen visszafogott volt. Nem változott a pártok aktivitása az 1947 nyarán váratlanul bejelentett parlamenti választások után sem. A választásoknak a kommunisták akaratóból és taktikai érdekéből történő kiírása miatt kevés idő állt ezen politikai szervezetek választási programja kidolgozására, ezért a hangsúlyt a politikai kérdésekre igyekeztek helyezni.³³ Mindezek ellenére indokolt lett volna a tudománypolitika kérdéseivel való foglalkozásnak is teret biztosítani. Különösen olyan pártoknál lett volna erre szükség, amelyekben az értelmiség felülreprezentált volt, illetve a tudományos elit egy része 1947 nyaratól azokat politikai szervezetének tekintette.

JEGYZETEK

1	A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. Kossuth Kiadó, 1967. 272. p.	17	Nemzetgyűlés Naplója, 1952. VI. ... 662. p.
2	Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannonica Kiadó, 2000. 295. p.	18	A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. (főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál) Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 356. p.
3	Párttörténeti Intézet Archívuma (PTI Arch.) 274-21/56.	19	Népszava, 1947. május 6.
4	Köznevelés, 1947. 1–2. no. 16–17. p.	20	Szabad Nép, 1947. május 22.
5	A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai ... 387. p.	21	PTI Arch. 274-24/2
6	Uo. 385. p.	22	Népszava, 1947. július 6.
7	Uo. 386. p.	23	Szabad Nép, 1947. június 10.
8	Uo. 386. p.	24	A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973. (főszerkesztő: Fekete Gézáné) MTA Könyvtára, Budapest, 550. p.
9	Uo. 319. p.	25	PTI Arch. 274-24/14.
10	Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles Kiadás. Hatodik kötet. Athenaeum. Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 1952. 146–150. p.	26	Szabad Nép, 1947. június 15., július 11.
11	Nemzetgyűlés Naplója, 1952. VI. ... 608. p.	27	Szabad Nép, 1947. július 15.
12	Nemzetgyűlés Naplója, 1952. VI. ... 613. p.	28	Népszava, 1947. június 22.
13	Nemzetgyűlés Naplója, 1952. VI. ... 619., 648. p.	29	Szabad Nép, 1946. december 15.
14	Nemzetgyűlés Naplója, 1952. VI. ... 637. p.	30	Szabad Nép, 1947. augusztus 10.
15	Nemzetgyűlés Naplója, 1952. VI. ... 664. p.	31	Szabad Nép, 1947. augusztus 31.
16	Nemzetgyűlés Naplója, 1952. VI. ... 743-744. p.	32	Balogh Sándor – Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon. 1944–1948. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 306–307. p.
		33	Balogh Sándor – Izsák Lajos: i. m.